

SIYOSATSHUNOSLIK, HUQUQ VA XALQARO MUNOSABATLAR JURNALI

ISSN: 2181-3477

Vol. 5 No. 2 (2026)

WWW.SCIENCEBOX.UZ

MAHMUDXO‘JA BEHBUDIY FAOLIYATI VA UNING ILM FAN RAVNAQI YO‘LIDAGI HISSASI

Fozilov Mirashraf Azamatovich

Buxoro Davlat Universiteti, Tarix va yuridik fakulteti

Siyosatshunoslik yo‘nalishi 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Mahmudxo‘ja Behbudiyning hayoti va faoliyati haqida so‘z yuritiladi. U o‘z davrida millat taraqqiyotining yagona yo‘li ilm va ma‘rifat ekanini ta‘kidlab kelgan. Behbudiyni yangi usul maktablarini ochib, o‘quv dasturlariga zamonaviy fanlarni kiritishga intilgan. Shuningdek, u gazeta va jurnallar nashr etib, xalqni yangiliklardan xabardor qilishga, ularning dunyoqarashini kengaytirishga harakat qilgan. Adibning “Padarkush” dramasi orqali jaholatning ayanchli oqibatlari ochib berilgan hamda ilm olishning zarurligi targ‘ib qilingan. Maqolada Behbudiyning ilm-fan va ma‘rifat yo‘lidagi xizmatlari, shuningdek, bugungi avlod uchun qoldirgan ibratli merosi yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Mahmudxo‘ja Behbudiyni, jadidchilik, ma‘rifat, ilm-fan, matbuot, teatr, “Padarkush”, jadid maktablari, milliy uyg‘onish, Turkiston tarixi.

XX asr boshlarida Turkiston o‘lkasida katta o‘zgarishlar yuz bera boshladi. Yevropa va Sharq mamlakatlarida ilm-fan taraqqiy etib, jamiyatda yangicha qarashlar shakllanayotgan bir davrda, Turkiston xalqlari ham milliy uyg‘onish bosqichiga qadam qo‘ydi. Bu davrda xalqni uyg‘otish, uni jaholat va savodsizlikdan chiqarish hamda taraqqiyot sari yetaklash eng dolzarb vazifalardan biriga aylandi.

Aynan shu jarayonda jadidchilik harakati yuzaga kelib, uning yirik namoyandalari xalqni ilm-ma‘rifatga chorlash orqali milliy ravnaq yo‘lida fidoyilik ko‘rsatdilar. Ulug‘ jadid ziyolilari orasida Mahmudxo‘ja Behbudiyni alohida o‘rin tutadi. U butun hayoti va faoliyatini ilm-fan, ma‘rifat hamda xalq ravnaqi yo‘liga bag‘ishlagan buyuk ma‘rifatparvar edi. Behbudiyni o‘zining asarlari, publitsistik chiqishlari, teatr va matbuotdagi faoliyati orqali xalqni uyg‘otishga intildi. U ilmni millat taraqqiyotining yagona kaliti, ozodlik va erkinlikning eng ishonchli vositasi deb bildi. Behbudiyni o‘z maqolalaridan birida shunday deydi: “*Millatning najoti ilm va ma‘rifatda. Ilmsiz xalq hech qachon baxtli va erkin bo‘lolmaydi*”¹.

Shuningdek, Behbudiyni zamonaviy ta‘lim tizimini joriy etish tarafdori bo‘lib, yangi usul maktablarini tashkil etishda faol ishtirok etdi. Bu maktablarda matematika, tarix, geografiya, tabiiyot kabi dunyoviy fanlarni o‘qitishni targ‘ib qildi. U xalq ongida zamonaviy tafakkurni shakllantirishni o‘zining asosiy maqsadlaridan biri deb bildi. Bugungi tadqiqotchilar ham Behbudiyni faoliyatini yuksak qadrlaydilar. Masalan, olim A. Qayumov shunday ta‘kidlaydi: “*Mahmudxo‘ja Behbudiyni milliy uyg‘onish davrining*

¹ M.Behbudiyni, “Oyna jurnali”, 1914-yil.

ramziga aylangan, xalqni ilm-fan va ma'rifat orqali kelajakka yetaklashga intilgan fidoyi ziyoli edi"². Shu bois, Behbudiy nafaqat o'z davrida, balki bugungi kunda ham yosh avlod uchun ibrat maktabi bo'lib qolmoqda. Uning g'oyalari ilm-fan va ma'rifatni qadrlash, millat ravnaqi uchun fidoyilik qilish zarurligini doimiy eslatib turadi.

Mahmudxo'ja Behbudiy 1875-yil 19-yanvarda Samarqand yaqinidagi Baxshiteppa qishlog'ida diniy olim oilasida dunyoga keldi. U dastlab maktab va madrasada ta'lim olib, diniy fanlarni puxta egalladi. Yoshligidan ziyrak va izlanuvchan bo'lgani bois, diniy bilimlar bilan birga dunyoviy fanlarga ham qiziqish bildirdi. Aynan shu qiziqish uni o'z davrining ilg'or ma'rifatparvarlari safiga qo'shilishiga, keyinchalik esa milliy uyg'onish harakatining yetuk vakiliga aylanishiga zamin yaratdi.

Behbudiy o'z faoliyatini xalqni jaholat va savodsizlikdan chiqarishga bag'ishladi. Uning nazarida millat taraqqiyoti uchun eng muhim omil ilm va ma'rifat edi. Shu bois u eskicha uslubdagi ta'limni isloh qilish, zamonaviy bilimlarni o'rgatadigan yangi maktablarni tashkil etishga intildi. Uning ma'rifatparvarlik qarashlari xalqni uyg'otish, zamonaviy tafakkurni shakllantirish va yosh avlodni dunyoqarashi keng insonlar qilib tarbiyalash g'oyasi bilan chambarchas bog'liq edi. Behbudiy uchun ilm nafaqat bilim olish vositasi, balki milliy ozodlik va taraqqiyotning asosiy sharti edi.

Mahmudxo'ja Behbudiy o'z davrida millat ravnaqi uchun eng muhim omil sifatida ta'lim-tarbiyani ko'rdi. U mavjud eski maktab va madrasalarning eskirgan uslubi xalqni zamon talablariga javob beruvchi bilimlardan mahrum qilayotganini chuqur anglab yetdi. Shu sababli u jadidchilik harakatining asosiy g'oyalaridan biri yangi usul maktablarini tashkil etishga bel bog'ladi.

1903-yilda Samarqandda Mahmudxo'ja Behbudiy tashabbusi bilan birinchi yangi usul maktabi ochildi. Bu dargohlarda ta'lim jarayoni faqat diniy fanlar bilangina cheklanib qolmay, matematika, geografiya, tarix, tabiiyot kabi dunyoviy fanlar ham o'qitildi. Eng muhim yangiliklardan biri shundaki, darslar aniq jadval asosida, bosqichma-bosqich va sinf tizimida olib borildi. Bunday tartib o'sha davrda ta'lim sohasida katta yangilik bo'lib, ota-onalarning farzandlarini ana shu maktablarga berishga bo'lgan qiziqishi va ishonchini kuchaytirdi.

Behbudiy o'z maktablari orqali yoshlarni keng dunyoqarashli, zamonaviy bilimlarni egallagan, milliy g'urur va mustaqil tafakkurga ega insonlar qilib tarbiyalashni maqsad qilgan. U ta'limni milliy uyg'onishning eng muhim quroli deb bilgan. Behbudiy o'zining ma'ruzalarida: "Ilmsiz millat hech qachon taraqqiy etmaydi", deb qayd etgan. Uning tashabbusi bilan ochilgan maktablar keyinchalik butun Turkistonda jadid maktablari harakatining keng yoyilishiga turtki bo'ldi. Mazkur maktablarda tahsil olgan yoshlar orasidan o'zbek ziyolilari, adiblar, o'qituvchilar va keyingi milliy uyg'onish davrining yetakchi vakillari yetishib chiqdi.

Mahmudxo'ja Behbudiy faqat ta'lim sohasi bilan cheklanib qolmadi. U xalqni uyg'otish va milliy ongini shakllantirishda matbuot hamda teatrning muhim vosita ekanini chuqur anglagan edi. Shu boisdan u o'z davrida ommaviy axborot vositalarini rivojlantirishga katta hissa qo'shdi. 1906-yilda Behbudiy tashabbusi bilan "Taraqqiy" gazetasi tashkil etildi. Unda ma'rifatparvarlik, ilm-fan, ijtimoiy hayot va milliy uyg'onish masalalariga bag'ishlangan maqolalar chop etildi. Keyinchalik "Samarqand" gazetasi ham uning sa'y-harakatlari bilan nashr etila boshladi. Mazkur gazeta Turkiston jadidlarining ilg'or fikrlarini xalq orasida keng yoyishda beqiyos ahamiyat kasb etdi. Behbudiy o'z maqolalarida millatni jaholatdan xalos bo'lishga, ilmiy va ongli bo'lib, zamon bilan hamnafas yashashga da'vat qildi.

Behbudiy teatr san'atiga ham alohida e'tibor qaratdi. U 1911-yilda yozgan "Padarkush" dramasi o'zbek dramaturgiyasining ilk asarlaridan biri sifatida alohida o'rin tutadi. Asarda jaholat, ilmga bepisandlik va oilaviy muammolar keskin tanqid qilinib, ma'rifatning hayotiy zarurligi targ'ib etildi. "Padarkush" spektakli Turkistonning ko'plab shaharlarida sahnalashtirilib, tomoshabinlarning ongiga kuchli ta'sir ko'rsatdi. Teatrni xalqni tarbiyalash, ularni zamonaviy hayotga tayyorlash vositasi sifatida qo'llash Behbudiyning asosiy maqsadlaridan biri edi.

² A. Qayumov, "Milliy uyg'onish va jadidchilik", Toshkent, 1999.

Jamiyat hayotida ham u faol ijtimoiy arbob sifatida tanildi. Behbudiy turli ijtimoiy-madaniy jarayonlarda faol qatnashib, Turkiston musulmonlarining manfaatlarini himoya qildi va millat uygʻonishida beqiyos rol oʻynadi. Uning butun faoliyati xalqni ozodlik, ilm-fan va taraqqiyot sari yetaklashga qaratilgan edi. Mahmudxoʻja Behbudiy oʻz davrining eng yorqin maʼrifatparvar siymolaridan biri sifatida Turkiston tarixida alohida oʻrin tutadi. Uning butun faoliyati xalqni jaholat botqogʻidan chiqarib, taraqqiyot sari yetaklashga qaratilgan edi. Behbudiy oʻzining amaliy ishlari va ilmiy qarashlari orqali millat ravnaqi, maʼnaviy uygʻonish hamda mustaqil tafakkurning shakllanishiga ulkan hissa qoʻshdi.

Avvalo, u taʼlim sohasidagi faoliyati bilan ajralib turadi. Yangi usul maktablarini tashkil etish orqali yoshlarni diniy bilimlar bilangina cheklanib qolmasdan, zamonaviy fanlarni ham egallashga undadi. Behbudiy uchun maktab – millat kelajagini tarbiyalovchi maskan, maʼrifat esa ozodlik va taraqqiyotning eng asosiy omili edi. Shu bois uning maktablari keyingi oʻzbek ziyolilari avlodini yetishtirishda muhim rol oʻynadi.

Ikkinchidan, u matbuot sohasida ham faoliyat yuritib, gazeta va jurnallar orqali xalq ongiga ilm, maʼrifat va milliy uygʻonish gʻoyalarini singdirdi. Uning maqolalarida jaholatga qarshi keskin tanqid, ilm-fanga daʼvat, birlik va taraqqiyot yoʻlidagi fikrlar oʻz ifodasini topdi.

Uchinchidan, Behbudiy teatr sanʼatini ham milliy uygʻonish vositasi sifatida koʻrdi. “Padarkush” dramasi orqali u nafaqat jamiyatdagi illatlarni ochib berdi, balki xalqni oʻz hayoti haqida chuqur oʻylashga, yangicha qarashga undadi. Bu asar keyinchalik oʻzbek dramaturgiyasining shakllanishi va rivojlanishida muhim qadam boʻldi. Shuningdek, Behbudiy ijtimoiy-siyosiy hayotda ham faol qatnashib, Turkiston musulmonlarining huquq va manfaatlarini himoya qildi. U millatni birlashtirish, mustaqil tafakkurni shakllantirish va dunyo tajribasidan saboq olib, taraqqiyot sari intilishga daʼvat etdi.

Xulosa qilib aytganda, Mahmudxoʻja Behbudiy – oʻz davrida maʼrifat va taraqqiyot bayrogʻini baland koʻtargan, xalqni yangi hayot sari yetaklagan ulugʻ siymo edi. Uning boy merosi nafaqat tarixiy qadriyat sifatida, balki bugungi kun uchun ham dolzarb ahamiyat kasb etadi. Behbudiy asarlari va faoliyati bizni ilm va maʼrifatga, milliy uygʻonish va taraqqiyot yoʻlida fidoyilikka chorlaydi. Shu bois uning siymosi va gʻoyalari har bir avlod uchun ibrat maktabi boʻlib qolaveradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Qayumov A. *Milliy uygʻonish va jadidchilik*. – Toshkent: Maʼnaviyat, 1999.
2. Vohidov Sh. *Jadidchilik va Turkiston maʼrifati*. – Toshkent: Fan, 2012.
3. Xoldorov N. *Mahmudxoʻja Behbudiy va jadidchilik harakati*. – Samarqand: Zarafshon, 2005.
4. Rajabov A. *Jadid maktablari va oʻzbek maʼrifati*. – Toshkent: Oʻzbekiston, 2010.
5. Rajabov A. *Jadid matbuoti va maʼrifatparvarlik*. – Toshkent: Maʼnaviyat, 2011.
6. Qodirov B. *Oʻzbek teatr sanʼati tarixi*. – Toshkent: Oʻzbekiston, 2008.
7. Karimov I.A. *Yuksak maʼnaviyat – yengilmas kuch*. – Toshkent: Maʼnaviyat, 2008.
8. Abdugʻafforov A. *Turkiston jadidchiligi tarixi*. – Toshkent: Sharq, 2015.